

ZAMONAVIY SHAROITDA KORXONALARINING INNOVATSION SALOHIYATINI BOSHQARISHNING NAZARIY-USLUBIY JIHATLARI

Ismoilova Zebiniso Sarvarbek qizi

Andijon davlat texnika instituti 1-kurs magistranti

«Innovatsion salohiyat» tushunchasi XX asrning 70 yillari oxiridan boshlab fanga faol kirib kela boshladi. U qator olimlarning uslubiy, nazariy tadqiqotlarida aniqlashtirilgan va ishlab chiqilgan. Biroq, shu kungacha ham mazkur tushunchaning dunyoda umumqabul qilingan yagona ta'rifini ishlab chiqilmagan. Har bir olim yoki mutaxassis o'z davlatining xususiyatlarini inobatga olgan holda innovatsion salohiyatni o'ziga xos yo'nalishda talqin etadi. Bugungi kunda universal innovatsiya nazariyasining mavjud emasligi uning ko'plab ma'no va kontseptsiyalarining vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Shunday bo'lsada, ko'pchilik yondashuvlar «yangilik» va «o'zgarish» g'oyalariga borib taqaladi.

Innovatsiyalarning ko'plab ta'riflari ob'ekt innovatsiyasining turli xil xususiyatlariga urg'u berishiga qaramay quyida keltirilayotgan tanlov, innovatsiyalarning tabiati haqidagi muvofiqliklarni aks ettirishga xizmat qiladi. Innovatsiya tushunchasiga ta'rif bergan ilk iqtisodchi olimlardan biri bu Jyozef Shumpeter hisoblanadi. U «ijodiy holat» va «yangi kombinatsiyalar» tushunchalarini ishlatgan va quyidagilarni nazarda tutgan:

- yangi mahsulot ishlab chiqarish yoki mahsulot sifatini yangilash;
- angicha ishlab chiqarish usulini yaratish;
- yangi bozorlarni zabt etish;
- xomashyo va yarim tayyor mahsulotning yangi bozorlarini zabt etish;
- tashkiliy o'zgarishlarni amalga oshirish.

Innovatsiya tushunchasi haqida tasavvurga ega bo'lishda Germaniyalik innovatsion tadqiqotchilar Yurgen Xausshildt va Klaus Brokxofflar tomonidan

tasvirlangan innovatsiyalarni qanday ishlab chiqarish jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa Brokxoff tomonidan g'oyaning vujudga kelishi, ixtironing o'zi va sotishga tayyor mahsulot ishlab chiqarishni shakllantirish jarayonlarini ajratib ko'rsatilishi ahamiyatlidir.

Keltirilgan bosqichlarda u innovatsiyani tushunishning asosi sifatida ixtiro va mahsulot yaratishni olgani holda innovatsiya kontseptsiyasini kengroq tasvirlab bergan. Har bir bosqich g'oyani qabul qilish yoki rad etishga doir qarorlarni qabul qilish jarayonlari, texnologik jihatdan mosligi va taklif qilinayotgan iqtisodiy yutug'ini o'z ichiga oladi.

Shuningdek, u rejalashtirilgan va rejalashtirilmagan ixtirolarni ajratgani holda, innovatsiyalarni muvaffaqiyatli rejalashtirish yoki tasodifiy jarayonlar natijasi sifatidagi qarashlarni farqlaydi

«Salohiyat» tushunchasining turli xil talqinlarini ko'rib chiqqan holda, innovatsion salohiyat ta'rifiga to'xtalamiz. «Salohiyat» tushunchasi lotincha «potentia» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, «imkoniyat, kuch, qudrat» degan ma'nolarni bildiradi [1]. Katta iqtisodiy lug'atda «salohiyat» tushunchasi «mavjud vositalar majmui», «har qanday sohadagi imkoniyatlar, mavjud manbalar, vosita, zahira» sifatida ta'riflanadi. «Salohiyat» tushunchasining yuqorida keltirilgan talqinlarning umumiy jihatida muayyan maqsadlarga erishishda talab qilinadigan, zarur bo'lgan ba'zi vositalar majmuining, nimanidir amalga oshirilishida qandaydir imkoniyatlarning mavjudligidan tashkil topgan.

Korxonaning iqtisodiy hayotiy sikli innovatsion salohiyatni baholashda va uning raqobatbardoshligini aniqlashda muhim tarkibiy qism sifatida qaraladi va mavjud iqtisodiy salohiyatdan foydalanilganlik natijasi, uni yanada rivojlantirishning asosi hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda «iqtisodiy salohiyat» tushunchasining bir qancha talqinlari mavjud. Iqtisodiy adabiyotlarda ko'rsatilishicha, «innovatsion salohiyat» atamasi birinchi marta K.Frimen tomonidan qo'llanilgan. Olim salohiyatni ma'lum bir sharoitda anik ayrim maqsadlar uchun safarbar qilishini ma'lum qilingan.[4] Shuningdek, mualliflar iqtisodiy salohiyatning

«innovatsion salohiyat» kabi kategoriya bilan o'zaro aloqalariga turlicha qaraydi. Masalan, birinchi yondashuvda iqtisodiy salohiyatni milliy iqtisodiyot tarmoqlarining barcha imkoniyatlari sifatidagi talqini L.I.Lopatnikova, L.P. Kurakova,

V.N. Mosina va D.M. Kruk iqtisodiy salohiyatni - «xalq xo'jaligining sanoat, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi, kapital qurilishni amalga oshiruvchi, yuk tashish va aholiga xizmat ko'rsatish sohalaridagi barcha imkoniyatlar» sifatida talqin etiladi

Ikkinchi yondashuvda B.Plishevskiy, A.V, Todoseychuk, Yu.Lichkin va A. Syigichko kabi MDH olimlari iqtisodiy salohiyatning amalda mavjud bo'lgan barcha mehnat, investitsion, moliyaviy resurslar sifatida talqin etishadi⁶ hamda «salohiyat» tushunchasini mazmuni jihatdan «resurslar», «investitsiya», «investitsion resurslar», «ish bilan bandlar soni» kabi tushunchalar bilan o'rnini almashtirishadi.[2]

Fikrimizcha, «resurslar» va «salohiyat» tushunchalari printsiptial jihatdan bir qator farqlarga ega. Jumladan, resurslar tizimning ijtimoiy-iqtisodiy faoliyati sub'ektlariga bog'liq bo'lmagan holda tizimning salohiyati bo'lsa ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat sub'ektlaridan ajralmasdir. Shuningdek, «salohiyat» kategoriyasi moddiy va nomoddiy resurslardan tashqari, ijtimoiy-iqtisodiy tizimning mavjud resurslar yoki vositalardan foydalangan holda yuqori unumdorlikka erishish imkoniyatlaridan, qobiliyat va tayyorgarlikdan tashkil topadi.

Uchinchi yondashuv «iqtisodiy salohiyat» tushunchasi «iqtisodiy kuch» va «xalq xo'jaligi salohiyati» tushunchalari bilan bir xil, sinonim deb qaraladi . Boshqa bir muallif esa, bunga qarama-qarshi fikr bildirib «xalq xo'jaligi» tushunchasi o'z navbatida

«iqtisodiyot» tushunchasidan kengroq ma'no kasb etganligi tufayli «xalq xo'jaligi salohiyati» kategoriyasi «iqtisodiy salohiyat» kategoriyasiga qaraganda kengroq ekanligini ta'kidlab o'tgan

To'rtinchi yondashuvda esa, iqtisodiy salohiyat xo'jalik faoliyati

sub'ektlarining o'zaro sanoat va iqtisodiy munosabatlarning natijasi sifatida talqin qilinadi. L.S.Sosnenkning fikricha, iqtisodiy salohiyatga ijtimoiy va sanoat tizimining tovar va xizmatlarni ishlab chiqarishda ularning imkoniyatlaridan to'laligicha foydalanishga, sanoat va boshqaruv aloqalari bilan bog'liq holda qarash kerak

Amaldagi salohiyatni asosan, ishlab chiqarish kuchlari rivojlanishi tashkiliy darajasida erishilgan va ishlab chiqarish apparatining salohiyat imkoniyatlaridan maksimal foydalanish darajasida yaratilgan asosiy fondlar majmui va sohalarning yalpi mahsuloti qiymati yoki davlatning umumiy YaIMini tavsiflaydi. Istiqboldagi iqtisodiy salohiyat esa, resurslardan optimal foydalanilib, ideal ishlab chiqarish sharoitlarida erishiladigan tovar va xizmatlarning mumkin bo'lgan eng yuqori hajmda ishlab chiqarilishini oldindan belgilaydigan xo'jalik tizimining maksimal imkoniyatlari orqali belgilanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, innovatsion salohiyat iqtisodiy salohiyatning eng muhim tarkibiy tarkitbiy qismlaridan biri sanaladi va ilmiy adabiyotlarda innovatsion salohiyat tushunchasi keng tarqalgan ilmiy-texnik salohiyat tushunchasi bilan ham bir qatorda qo'llaniladi.

Ilmiy-texnik salohiyat bir tomondan davlatning fan va texnika taraqqiyoti (FTT) yutuqlaridan ob'ektiv foydalanish real imkoniyatlari, boshqa tomondan esa - unda bevosita ishtirok etishi orqali tavsiflanadi. Demak, ilmiy salohiyat tushunchasi, ilmiy-texnik salohiyat tushunchasi bilan uzviy bog'liq.

Ilmiy salohiyat - bu ilmiy-fundamental va fundamental tadqiqotlarni amalga oshirishga yo'naltirilgan resurslar va sharoitlar majmui. Ilmiy-texnik salohiyat - bu o'zida tajriba konstruktorlik va texnik ishlarni qamrab oluvchi amaliy tadqiqot ishlarini amalga oshirish sharoitlari va resurslari (avallo ilmiy va texnik) majmui. Shunday qilib, ilmiy, ilmiy-texnik va innovatsion salohiyatlar yagona innovatsion siklning o'zaro bog'liq va bir-birlarini to'ldiruvchi tarkibiy qismlari hisoblanadi: g'oya paydo bo'lishi - fundamental tadqiqotlar - amaliy tadqiqotlar - tajriba konstruktorlik va texnik ishlanmalar - tajriba namunasi - sanoat sinovlari - ishlab chiqarishda o'zlashtirish - seriyali ishlab chiqarish -

tijoratlashtirish - mahsulotni amalda qo'llash (mashina, asbob- uskuna, texnologiyalar).

Har qanday tizimning innovatsion faoliyati uning rentabelligini, rivojlanishini yuqori sur'atlarda amalga oshirishini va raqobatbardoshligini ta'minlovchi asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Alohida sub'ektlarning innovatsion faoliyati innovatsiya hayotiy siklining beshta kengaytirilgan bosqichlarini o'z ichiga oladi:

- 1) ilmiy tadqiqot ishlari;
- 2) tajriba konstruktorlik ishlari;
- 3) innovatsiyalarni ishlab chiqarish;
- 4) innovatsiyalardan foydalanish;
- 5) innovatsiyalarni rutinizatsiya qilish.

Ta'kidlash joizki, innovatsion faoliyatni amalga oshiruvchi tashkilotlar innovatsiya hayotiy sikli bo'yicha turli xil vazifalarni bajaradilar

Bir qator ilmiy ishlarda turli olimlar tomonidan innovatsion salohiyat tushunchasi korxona, soha, mintaqa va davlat tomonidan innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslarning umumlashgan xususiyatlarini qayd etish maqsadida qo'llaniladi.

Innovatsion salohiyat tushunchasi turli ishlanmalar va tadqiqotlarni amalga oshiruvchi tashkilotlarning soni, faoliyati unumdorligi, samaradorligi, intellektual mulk ob'ektlari, innovatsiya sohasidagi mutaxassislar, olimlar, kadrlar soni, moliyalashtirish va moddiy ishlab chiqarish bazasi, mamlakatda va shu jumladan xorijda ham ilmiy axborotlar, innovatsiya va innovatsion faoliyat axborotlari, ilmiy maktablar va ularning milliy, dunyo ilm-fanida tutgan o'rni kabilarni o'z ichiga qamrab oluvchi innovatsion faoliyat resursidir

Fikrimizcha, resurslarning teng jamlanmasi turli sharoitlarda bir xil iqtisodiy natijalarga erishishni kafolatlamaganligidan, innovatsion salohiyatning resurslar majmui sifatida qaralishi ushbu tushunchaning iqtisodiy mohiyatini aks ettirmaydi. Innovatsion salohiyat, to'plangan resurslardan tashqari, o'zida iqtisodiy sub'ektlarning maqsadlariga erishishida foydalanishi mumkin bo'lgan

qo'llanilmagan, yashirin imkoniyatlarni ham qamrab oladi.

Fikrimizcha, imkoniyat - bu nimanidir amalga oshirish uchun zarur bo'lgan mablag', sharoit va shartlardir. Boshqacha qilib aytganda, imkoniyat, biror narsa uchun zarur bo'lgan mablag'ning mavjudligi, biror narsa uchun qulay bo'lgan sharoit va biror nimagadir yo'l qo'yib beruvchi holatlardir. V.P. Barancheeva va V.N. Guninaning ilmiy ishlarida innovatsion salohiyat - korxonaning innovatsion maqsadlariga erishish uchun innovatsion loyiha yoki innovatsion o'zgarishlar dasturini amalga oshirish bo'yicha tayyorgarligi o'lchovi deb talqin etiladi

Innovatsion salohiyatning iqtisodiy mohiyati va tadqiqot maqsadiga muvofiq keladigan ta'rifi deb quyidagi tahrirni keltiramiz: innovatsion salohiyat - turli xil samaralarga ega bo'lish maqsadida innovatsiyalarni mavjud resurs baza yordamida yaratishni va ulardan foydalanishni ta'minlashga korxonaning qobiliyati, imkoniyatlari va tayyorligidir.

- I-bosqich, innovatsion faoliyatda zarur bo'lgan, korxonaning resurslari mavjudligini tavsiflovchi;
- II-bosqich, korxonaning innovatsion faollik omillarini tavsiflovchi (imkoniyat, tayyorlik, qobiliyat).

Innovatsion salohiyatning biron-bir tarkibiy qismining yo'qligi yoki yetishmasligi, uni qayta ko'rib chiqish va rivojlantirish zarurligini taqozo etadi. Sanoat korxonasi innovatsion salohiyatini rivojlantirishni faqatgina uning tarkibiy qismlarini rivojlantirish orqaligina amalga oshirish mumkin. Shu sababli, har qanday korxona innovatsion salohiyatini oshirish uchun uning tarkibiy qismlarini rivojlantirish lozim.

Chunki, korxona innovatsion salohiyat darajasi muayyan dinamikada bo'lib, undagi o'zgarishlar nafaqat o'sishga, balki kamayishga ham olib kelishi mumkin. Demak, innovatsion salohiyat dinamikasi darajasi, unga turli omillarning ta'siri natijasida vujudga keladi (kadrlar tarkibining o'zgarishi, texnik ta'minotning o'zgarishi, mablag' jalb etish va h.k.lar.).

Olib borilgan izlanish natijalariga asoslangan holda xulosa qiladigan

bo'lsak, sanoat korxonasining innovatsion salohiyatini to'laqonli ob'ektiv baholash jarayoni, birinchidan, uni tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlar tarkibini aniqlash, ikkinchidan esa, ularga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning ta'sir etish darajasini o'lchashdan tashkil topadi.

Adabiyotlar

1. Борисов, А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.:Книжный мир, 2003. С.428.
2. Freeman C.The National system of innovation historical perspectives. Camrige Journal of Economics,1995.vol.19.№1
3. Ro'ziboyev B., Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishda banklarning ro'li //Молодые ученые. – 2024. – Т. 2. – №. 9. – С. 144-148.
4. Гершман М. А. Инновационный менеджмент / М.А. Гершман. М.: Маркет ДС, 2008. – 200 с